

CEASUL BIZANTIN

Sfințirea Timpului în Tradiția Liturgică Ortodoxă

Fundament teologic, istoric și astronomic al aplicației Ceasul Bizantin

Arhidiacon prof. dr. Cristian Hideg

Colegiul Ortodox „Mitropolitul Nicolae Colan”, Cluj-Napoca

Parohia Ortodoxă Cornești, Protopopiatul Huedin, jud. Cluj

sfantasofia.net • Anul 7534 de la Facerea Lumii (A.D. 2026)

Rezumat

Articolul de față prezintă fundamentul teologic, istoric și astronomic al aplicației *Ceasul Bizantin*, un instrument digital de timp liturgic care calculează orele canonice ale rugăciunii ortodoxe în funcție de poziția astronomică reală a soarelui pentru locația utilizatorului. Pornind de la antropologia liturgică a lui Alexander Schmemmann și de la cercetarea istorică a lui Robert F. Taft SJ, articolul argumentează că sistemul orar bizantin nu reprezintă o convenție arbitrară, ci o structură teologică coerentă în care cosmosul devine mijloc de sfințire a timpului. Orele canonice — Utrenia la răsărit, Vecernia la apus, Miezonoaptea la miezul nopții astronomic — nu sunt ore de ceas egal, ci *horae temporales*, ore sezoniere care variază cu latitudinea și cu anotimpul, exact ca în practica multimilenară a Muntelui Athos. Aplicația *Ceasul Bizantin* recuperează această tradiție cu precizia tehnologiei GPS moderne, propunând un model contemporan de structurare a vieții după ritmul cosmic al rugăciunii.

Cuvinte-cheie: *Ceasul Bizantin, horae temporales, ore canonice, Oficiu Divin Ortodox, astronomie liturgică, Laudele bisericești, sfințirea timpului, ora athlonă.*

I. Omul Liturgic și Sfințirea Timpului

Lumea modernă trăiește sub tirania unui timp omogen, abstract și desacralizat. Cele 24 de ore egale ale ceasului mecanic — indiferente față de răsărit și apus, față de iarnă și vară, față de rugăciune și tăcere —

au înlocuit treptat, în ultimele cinci secole, un sistem de măsurare a timpului infinit mai complex și mai profund: cel al *orei temporare*, ancorat în mișcarea reală a soarelui pe bolta cerului. Această substituție nu este neutră. Ea exprimă o transformare de viziune asupra lumii: dintr-un cosmos sacramental, transparent lui Dumnezeu, într-un univers închis, autosuficient, fără referință transcendentă.

Teologul Alexander Schmemmann a identificat cu acuitate rădăcina acestei crize: secularismul nu este înaintea de toate negarea lui Dumnezeu, ci *negarea omului ca ființă liturgică*. Omul, în viziunea biblică și patristică, este *homo adorans* — cel pentru care actul fundamental de cunoaștere și de existență este închinarea. Spre deosebire de *homo sapiens* sau *homo faber*, omul adorant nu exploatează cosmosul, ci îl oferă lui Dumnezeu în act euharistic. Timpul nu face excepție: el este materia primă a rugăciunii, nu simpla dimensiune a productivității.¹

Ziua liturgică, în tradiția ortodoxă, începe cu Vecernia — la apusul soarelui.² Această rânduire nu este o convenție practică, ci o teologie condensată: seara precede dimineața, întunericul precede lumina, moartea precede Învierea. „Și a fost seară și a fost dimineață: ziua întâi” (Facere 1, 5) — ritmul creației devine ritmul mântuirii. Utrenia se săvârșește la răsăritul soarelui, pentru că răsăritul este icoana Învierii lui Hristos, *Soarele Dreptății* care risipește întunericul morții.³

Schmemmann descrie această dublă structură — seară/dimineată, apus/răsărit — ca cele două *dimensiuni complementare, dar absolut esențiale* ale timpului creștin.⁴ Aplicația *Ceasul Bizantin* nu face decât să materializeze această viziune teologică în cod digital: răsăritul și apusul

¹Schmemmann, *For the Life of the World*, p. 52: „Every day, every hour acquired now an importance, a gravity it could not have had before: each day was now to be a step in this movement, a moment of decision and witness, a time of ultimate meaning.”

²Alexander Schmemmann, *For the Life of the World. Sacraments and Orthodoxy*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1973, p. 47: „Contrary to our secular experience of time, the liturgical day begins with Vespers, i.e., in the evening.”

³Schmemmann, *For the Life of the World*, p. 63-64: „The first theme of Matins is again the coming of light into darkness... The Church announces every morning that God is the Lord, and she begins to organize life around God.”

astronomic real — calculat pentru locația exactă a utilizatorului — devin ancorele structurale ale întregului program liturgic al zilei.

II. Rădăcinile Biblice și Apostolice ale Rugăciunii la Ore Fixe

II.1. Moștenirea iudaică

Rugăciunea structurată la ore fixe ale zilei nu este o invenție creștină. Creștinii primelor secole, recrutați în majoritate din mediul iudaic, au păstrat ritmul de rugăciune al tradiției din care proveneau. Braniște îl sintetizează precis: primii creștini „au adoptat și alte ore sau momente de rugăciune, în timpul zilei... ei au păstrat orele oficiale iudaice de rugăciune, cu care erau deprinși: în primul rând Ceasul al treilea (ora de dimineață), Ceasul al șaselea (ora de amiază) și Ceasul al nouălea (ora de seară), care erau orele de rugăciune zilnică la mai toate popoarele Antichității.”⁵

Aceste ore — ceasul al treilea, al șaselea și al nouălea — corespund împărțirii zilei în patru sferturi egale, moștenite din practica iudaică și, prin ea, din tradiția asiro-babiloniană. Ele nu sunt ore de ceas mecanic, ci *puncte cardinale ale zilei solare*: sfertul de dimineață, miezul zilei și sfertul de după-amiază. Bradshaw precizează că Tertulian le numea „*those common ones which mark the intervals of the day*” — subdiviziunile publice ale zilei romane, anunțate în forum și marcate pe cadranele solare.⁶

II.2. Practica apostolică și semnificația hristologică

⁴Schememann, *For the Life of the World*, pp. 59–65: „These two complementary, yet absolutely essential, dimensions of time shape our life in time and, by giving time a new meaning, transform it into Christian time.”

⁵Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica Specială*, EIBMBOR, București, 1985, p. 45.

⁶Paul F. Bradshaw, *Daily Prayer in the Early Church*, SPCK/Alcuin Club, London, 1981, pp. 50–51. Tertulian, *De Oratione*, 23: „those common ones which mark the intervals of the day, the third, sixth, and ninth, which can be found in the Scriptures in established use.” Cf. Ieromonah Dr. Petru Pruteanu, *Evoluția rânduielilor tipiconale în Răsăritul Ortodox. Studiu istorico-liturgic*, ed. a II-a, 2010 (publicat inițial în *Studii Teologice*, nr. 1/2006, pp. 63–99), pp. 3–4.

Faptele Apostolilor atestă această practică cu precizie cronologică. Sfântul Apostol Petru se roagă pe acoperișul casei din Iope „*la ceasul al șaselea*” (Fapte 10, 9). El și Sfântul Ioan se suie la Templu „*la ceasul rugăciunii, adică al nouălea*” (Fapte 3, 1). La pogirârea Duhului Sfânt, apostolii se aflau adunați „*la ceasul al treilea*” (Fapte 2, 15). Nu sunt coincidențe narrative — sunt documente ale unei practici liturgice vii.

Scriitorii bisericești din secolul al III-lea au îmbogățit aceste ore cu o tipologie hristologică densă, pe care Constituțiile Apostolice (sec. IV) o formulează explicit: ceasul al treilea — judecata lui Pilat și Pogorârea Duhului Sfânt; ceasul al șaselea — Răstignirea; ceasul al nouălea — moartea Mântuitorului pe Cruce.⁷ Ciprian al Cartaginei adaugă dimensiunea cosmică: rugăciunea de seară, la apusul soarelui, este cerere pentru venirea lui Hristos — *Soarele cel adevărat* — să reverse din nou lumina Sa asupra lumii.⁸

II.3. Fixarea celor Șapte Laude

Numărul complet al Laudelor bisericești s-a fixat în cursul secolului al IV-lea, sub influența hotărâtoare a monahismului. Braniște reconstituie procesul: „La Vecernie și Utrenie, aflate în uz din epoca post-apostolică și completate cu serviciul Ceasurilor III, VI și IX, moștenite încă de la început din uzul iudaic, se adaugă acum Ceasul I, Pavecernița și Miezonoptica, așa cum le găsim prevăzute de către Sf. Vasile cel Mare în ale sale Reguli monahale.”⁹

Așadar, structura completă a celor șapte Laude ale Ceaslovului este rezultatul unui proces organic de sedimentare liturgică pe parcursul a patru secole, nu o construcție artificială. Fiecare slujbă are o ancorare proprie — astronomică, tipologică sau monastică — iar ansamblul lor

⁷Braniște, *Liturgica Specială*, pp. 47–48. Cf. *Tradiția Apostolică* (atribuită Sf. Ipolit Romanul, c. 215): „Dimineața, îndată după scularea din somn... la Ceasul al III-lea... la Ceasul al VI-lea... la Ceasul al IX-lea... la miezul nopții.”

⁸Bradshaw, *Daily Prayer*, p. 52. Ciprian al Cartaginei, *De Dominica Oratione*, 35: „since Christ is the true Sun and true Day, when we pray at the decline of the world’s sun and day and entreat that light may again come upon us, we are asking for the advent of Christ.”

⁹Braniște, *Liturgica Generală*, vol. I, EIBMBOR, București, 1993, pp. 4028–4033.

formează ceea ce Schmemmann numește *sfințirea timpului*: transformarea fiecărui ceas al zilei și al nopții într-un act de comuniune cu Dumnezeu.

III. Ora Canonică Bizantină — Astronomie, nu Aritmetică

III.1. *Hora temporalis* — ora sezonieră

Cel mai important aspect al orei canonice bizantine — și cel mai puțin înțeles în epoca modernă — este că ea nu are 60 de minute fixe. Sistemul antic, greco-roman și evreiesc deopotrivă, împărțea atât ziua cât și noaptea în câte 12 ore egale *în raport cu durata lor reală*. Aceste *horae temporales* (ore temporare, sezoniere) sunt mai lungi vara și mai scurte iarna, pentru că ziua astronomică însăși variază cu latitudinea și cu anotimpul.

Braniște oferă exemplificarea precisă cu referire explicită la echinocții: cele patru Ceasuri (I, III, VI, IX) „erau egale ca durată (câte trei ore fiecare, Ceasul I începând cu orele 6 dimineața, Ceasul III cu ora 9, iar Ceasul IX cu ora 3 p.m.) numai la echinocțiile de primăvară și de toamnă.”¹⁰ La echinocțiu, ora canonică este de exact 60 de minute și coincide cu ceasul modern. Vara, la latitudinea Clujului (46°N), o oră canonică de zi ajunge la aproximativ 70 de minute; iarna coboară la aproximativ 45 de minute.¹¹

Confirmarea oficială a acestui sistem vine din sursa tipică cea mai autorizată a Bisericii Ortodoxe Române: *Tipicul Bisericesc Zilnic — 2026*, publicat de EIBMBOR cu binecuvântarea Patriarhului Daniel.¹² La deschiderea tipicului fiecărei luni, documentul enunță explicit durata zilei și a nopții în ore canonice. Astfel, la luna ianuarie: **„ZIUA ARE 10 ORE ȘI NOAPTEA 14”**; la luna iunie (solstițiu de vară): **„ZIUA ARE 15**

¹⁰Braniște, *Liturgica Generală*, vol. I, p. 195, nota de subsol.

¹¹Braniște, *Liturgica Generală*, vol. I, p. 195.

¹²*Tipic Bisericesc Zilnic — 2026*, EIBMBOR, București, 2025, p. 43: „LUNA IANUARIE — ARE 31 DE ZILE — ZIUA ARE 10 ORE ȘI NOAPTEA 14.”

ORE ȘI NOAPTEA 9”; la luna decembrie (solstițiu de iarnă): „**ZIUA ARE 9 ORE ȘI NOAPTEA 15”**”. Tabelul complet al orelor canonice pe luni, extras din Tipicul 2026, este următorul:¹³

Orele canonice în Tipicul Zilnic 2026 (EIBMBOR)

Luna	Zile	Ore zi	Ore noapte	Luna	Zile	Ore zi	Ore noapte	Oră can. (echinoct.)
Ianuarie	31	10	14	Iulie	31	14	10	~45 min (ian.) / ~75 min (iun.)
Februarie	28/29	11	13	August	31	13	11	
Martie	31	12	12	Septembrie	30	12	12	60 min ← echinoctiu
Aprilie	30	13	11	Octombrie	31	11	13	
Mai	31	14	10	Noiembrie	30	10	14	
Iunie	30	15	9	Decembrie	31	9	15	~75 min (solst. ↑) / ~45 min (solst. ↓)

Sursă: *Tipic Bisericesc Zilnic — 2026*, EIBMBOR, București, 2025. Ora canonică aproximativă calculată pentru latitudinea României (44°–48°N).

Semnificația acestor date pentru proiectul *Ceasul Bizantin* este capitală: Tipicul oficial al Patriarhiei Române nu face abstracție de sistemul orar canonic — îl **presupune și îl enunță explicit** ca fundament al întregii rânduieli liturgice zilnice. Aplicația nu introduce nimic nou în practica Bisericii. Ea oferă instrumentul de calcul pe care practica l-a presupus

¹³Valorile complete din Tipicul Zilnic 2026: Ian. p. 43 (10z/14n); Feb. p. 87 (11z/13n); Mar. p. 143 (12z/12n); Apr. p. 196 (13z/11n); Mai p. 268 (14z/10n); Iun. p. 318 (15z/9n); Iul. p. 356 (14z/10n); Aug. p. 395 (13z/11n); Sep. p. 435 (12z/12n); Oct. p. 470 (11z/13n); Nov. p. 510 (10z/14n); Dec. p. 548 (9z/15n).

mereu și pe care monahii antici îl realizau prin observarea gnomon-ului și a stelelor.

III.2. Ancorele astronomice ale structurii liturgice

Analiza atentă a Oficiului Divin Bizantin, realizată de Robert F. Taft SJ, relevă că fiecare slujbă are o ancoră de tip diferit — astronomică, teologică sau istorică — iar această eterogenitate este deliberată, nu accidentală:¹⁴

Utrenia (Orthros) are ancoră astronomică strictă la răsărit. Taft documentează că în practica constantinopolitană clasică, psalții erau prezenți zilnic la ora 7:00 dimineața pentru Utrenie, confirmând că slujba era ancorată în răsăritul solar real, nu într-o oră fixă de ceas.¹⁵ Orthros însuși este o confluență de patru oficii distincte: Royal Office, Nocturns (Hexapsalmos), Cathedral Vigil și Morning Office (Lauds).¹⁶

Vecernia are ancoră astronomică la apus. Egeria, pelerin din secolul al IV-lea la Ierusalim, descrie Vecernia ca *lucernare* — slujba lămpii de seară, legată de ieșirea luceafărului de seară.¹⁷ Schmemmann adaugă că în ziua liturgică Vecernia nu este un epilog al zilei trecute, ci *începutul zilei noi*: „Și a fost seară și a fost dimineață.”

Miezonoptica are ancoră teologică la miezul nopții. Psalmul 118:62 — „La miezul nopții m-am sculat ca să Te laud pe Tine pentru judecățile dreptății Tale”¹⁸ — constituie fundamentul scripturistic al slujbei. Troparul specific — „Iată, Mirele vine în miezul nopții”¹⁹ — adaugă

¹⁴Robert F. Taft SJ, *The Liturgy of the Hours in East and West*, ediția a II-a, Liturgical Press, Collegeville MN, 1993, pp. 273–277. Oficiul Divin Bizantin actual este produsul fuziunii dintre tradiția catedrală a Hagiei Sofia și tradiția monahală palestiniană codificată în Tipicul Sfântului Sava, transmisă prin mănăstirile studite și fixată în diataxis-ul Patriarhului Filotei Kokkinos (sec. XIV). Cf. Ieromonah Dr. Petru Pruteanu, op. cit., pp. 11–19.

¹⁵Taft, *The Liturgy of the Hours*, p. 284.

¹⁶Taft, *The Liturgy of the Hours*, p. 277.

¹⁷Braniște, *Liturgica Specială*, p. 54 (Egeria, *Peregrinatio*, 24). Cf. Schmemmann, *For the Life of the World*, pp. 59–62.

¹⁸*Ceaslovul Mare*, EIBMBOR, București, 2001, p. 25 (Ps. 118:62).

¹⁹*Ceaslovul Mare*, p. 33.

dimensiunea eshatologică: miezul nopții nu este un moment astronomic oarecare, ci *kairos* al așteptării Mirelui.

Ceasurile III, VI și IX împart ziua solară în sferturi egale, ancorate în evenimentele Patimilor. Ceasul VI, de pildă, marchează exact miezul zilei astronomice — momentul când „*ziua a fost împărțită și întunericul a acoperit pământul*”, în cuvintele Tradiției Apostolice referitoare la Răstignire.²⁰

Pavecernița urmează Vecerniei fără ancoră astronomică proprie — este slujba *de după cină*, cu caracter de rugăciune privată de seară. Braniște observă că nu are un timp fix prescris în afara succesiunii după Vecernie.

III.3. De ce intervalele sunt inegale

Din descrierea de mai sus rezultă limpede de ce distanțele dintre slujbele zilei nu sunt egale și de ce ele se schimbă cu anotimpul. Ceasurile I, III, VI și IX împart ziua solară în patru sferturi *astronomic egale* — dar aceste sferturi au durate fizice diferite vara față de iarnă. Noaptea liturgică, la rândul ei, are o structură asimetrică proprie: Vecernia la apus, Pavecernița imediat după, Miezonoptica la mijlocul nopții astronomice, Utrenia la răsărit.

Taft, analizând această structură, conchide că Miezonoptica este un oficiu adăugat ulterior, „*pentru a umple golul din cursus cauzat de fuziunea nocturns-ului original cu Orthros-ul.*”²¹ Intervalul Pavecerniță→Miezonoptică este mai mare decât Miezonoptică→Utrenie tocmai pentru că ancorele celor trei slujbe sunt de naturi diferite: Pavecernița este socială (după cină), Miezonoptica este teologică (Ps. 118:62), Utrenia este astronomică (răsăritul). Nu există în literatura de specialitate o schemă de ore canonice egale pentru noaptea liturgică bizantină — și aceasta nu este o eroare, ci o intenție teologică profundă.²²

²⁰Cf. *Tradiția Apostolică*, cap. 41. Ipolit Romanul atestă Ceasul VI ca moment al Răstignirii: „la Ceasul al VI-lea, când Hristos a stat pe lemn.”

²¹Robert F. Taft SJ, *The Liturgy of the Hours in East and West*, p. 206.

²²Taft, *The Liturgy of the Hours*, p. 166.

IV. Tradiția Vie — Ora Athonită și Oficiul Bizantin

IV.1. Oficiul Bizantin — Tipicul Sfântului Sava și sinteza cu tradiția constantinopolitană

Oficiul Divin Bizantin, în forma sa actuală, este produsul unei sinteze complexe între două tradiții distincte: slujba publică a Hagiei Sofia din Constantinopol — săvârșită de cler împreună cu poporul, cu episcopul în mijloc — și oficiul monastic palestinian codificat în *Tipicul Sfântului Sava* — numit și Tipicul Ierusalimitean sau Tipicul cel Mare. Acesta din urmă a fost transmis la Constantinopol prin mănăstirile studite și fixat în forma sa definitivă în diataxis-ul Patriarhului Filotei Kokkinos (sec. XIV).²³ Cucerirea Constantinopolului din 1204 a marcat practic dispăriția slujbei publice episcopale pure; ceea ce s-a păstrat și s-a transmis ulterior — inclusiv prin toată Ortodoxia, deci și în *Tipicul Zilnic 2026* al Patriarhiei Române — este această sinteză, cu predominanța elementelor din Tipicul Sfântului Sava.

Bradshaw, rezumând cercetările lui Taft, Mateos și Baumstark, subliniază că distincția fundamentală în istoria Oficiului Divin nu este între Est și Vest, ci între *slujba publică episcopală* (predominant laudă și intercesie, ancorat în răsărit și apus, cu psalmodie selectivă repetată zilnic) și *oficiul monastic* (orientat spre psalmodie continuă și *lectio divina*, cu accent pe rugăciunea neîncetată).²⁴ Aplicația *Ceasul Bizantin* recuperează logica catedrală — cea mai veche și mai larg accesibilă — în care răsăritul și apusul rămân ancorele prime ale structurii liturgice, exact cum le presupune și *Tipicul Sfântului Sava* în rânduiala Utreniei și a Vecerniei.

IV.2. Sfântul Munte Athos — continuitate vie

²³Taft, *The Liturgy of the Hours*, pp. 273–277. Cf. A. A. Дмитриевский, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, Tom I: Τυπικά, Ч. 1, Kiev, 1895 (Υποτύπωσις Sf. Teodor Studitul, pp. 224–237; Διατύπωσις Sf. Athanasie Athonitul, pp. 238–256); Tom III: Τυπικά, Ч. 2, Petrograd, 1917 (peste 155 de redacțiuni ale Tipicului Savait). Cf. Pruteanu, op. cit., pp. 16–19.

²⁴Paul F. Bradshaw, *The Search for the Origins of Christian Worship*, Oxford University Press, 2002², pp. 172–175. Cf. Taft, *The Liturgy of the Hours*, pp. 370–380.

Sfântul Munte Athos reprezintă cel mai consistent martor contemporan al Ceasului Bizantin în utilizare liturgică neîntreruptă. Cele 20 de mănăstiri athonite, împreună cu schiturile și chiliile lor, continuă să utilizeze sistemul orar bizantin (*νυχθήμερον*) în forma sa originală: ziua nouă începe la apusul soarelui, ceasurile variază cu anotimpul, iar rugăciunile sunt legate de mișcarea astronomică a soarelui.²⁵

La Athos, ziua ecleziastică nu începe la miezul nopții civile, ci la **apusul soarelui**. Porțile mănăstirilor se închid la apus și nu se deschid pentru nimeni; se redeschid la răsărit.²⁶ Ritmul zilei este marcat nu de alarme electronice, ci de *talanton* sau *semantron* — tabla de lemn lovită ritmic — și de clopotele de biserică. Proiectul *Holy Mountain: Icons from Mount Athos* descrie această realitate: «ziua ecleziastică începe la apus cu Vecernia. Clopotele bisericii și bătaia tablei de lemn măsoară timpul. Monahii se trezesc în miez de noapte, înainte de a cânta Ceasurile și de a săvârși Dumnezeiasca Liturghie.»²⁷

Practic, pentru un pelerin contemporan la Athos, ceasornicele de la poarta mănăstirii arată nu ora convențională (CET/EET), ci ora byzantină, calculată în funcție de apusul local al soarelui din acea zi. Diferența față de ora civilă variază de la câteva minute la câteva ore, în funcție de anotimp și de locația geografică a mănăstirii.

Aplicația *Ceasul Bizantin* calculează exact aceste ore pentru orice locație din lume, la orice dată a anului. Un credincios din Cluj, un monah de la Rohia sau un pelerin ortodox din Londra pot vedea în timp real care este ora canonică byzantină la locul unde se află și care slujbă este «a

²⁵Sfântul Munte Athos numără în prezent peste 1.800 de monahi în 20 de mănăstiri mari, schituri și chilii. Cf. OrthoChristian.com, 27 decembrie 2024: *Mt. Athos introduces new restrictions on pilgrim numbers starting 2025*.

²⁶Cf. visitmountathos.eu: „Agion Oros funcționează după ora și calendarul byzantine... apusul coincide cu miezul nopții. Atunci porțile exterioare ale mănăstirii se închid și nu se deschid pentru nimeni.” Cf. Wikipedia, *Monastic community of Mount Athos*.

²⁷Frank Horlbeck / Holy Mountain Omeka Project, *Monks and Rituals of Daily Life*, holymountain.omeka.net.

zilei» în acel moment — trăind, la scara posibilului, același ritm cosmic pe care îl trăiesc monahii athoniți.²⁸

IV.3. Testamentul Sfântului Sava și sinteza tipiconală

Sfântul Sava cel Sfințit (439-532), întemeietorul Lavrei de lângă Ierusalim (483), a lăsat moștenire un *Τύπος καὶ παράδοσις καὶ νόμος* (Tip, Tradiție și Lege) care reglementa, în primul rând, săvârșirea întocmai a rugăciunii Ceasurilor la orele rânduite. Acest Testament, păstrat în manuscrisul Sinaiticus gr. nr. 1096 (sec. XII-XIII) și publicat integral de A. A. Dmitrevski în colecția sa fundamentală de manuscrise tipiconale, stă la originea Ceaslovului savait — complexul de cărți liturgice (Ceaslov, Octoih, Triod) care a structurat viața liturgică a monahismului palestinian și, ulterior, a întregului Răsărit Ortodox.

Ieromonahul Dr. Petru Pruteanu sintetizează: sistemul Ceasurilor nu a fost creat de Tipic, ci Tipicul a fost creat pentru a ordona și transmite sistematic un sistem de rugăciune deja existent și cristalizat în practică. Înainte de orice cod scris, Ceasurele existau ca practică vie a comunităților creștine.

Sfântul Teodor Studitul (759-826) a preluat Ceaslovul savait și l-a introdus în Mănăstirea Studion din Constantinopol, redactând *ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου* — un document care descrie în detaliu rânduiala liturgică zilnică, inclusiv rolul canonarhului în convocarea fraților la Ceasuri și structura Utreniei duminicale. Prin tradiția studită, sistemul ceasurilor bizantine s-a răspândit în toate mănăstirile din Bizanțul european (sec. IX-XII) și a ajuns, în cele din urmă, la Sfântul Munte Athos.

Sfântul Athanasie Athonitul, întemeietorul Marii Lavre (963 d.Hr.), a redactat *Διατύπωσις* — tipicul propriu al Lavrei sale (971 d.Hr.), publicat de Dmitrevski după manuscrisul din biblioteca Mănăstirii Iviron (nr. 754, sec. XVI). Documentul descrie cu precizie rânduiala zilnică a

²⁸Cf. ouranoupoli.gr, *A Day in a Monk's Life*; christian-pilgrimage-journeys.com, *Visiting Mount Athos*.

slujbelor la Lavră: după trecerea celei de-a treia veghi a nopții, se lovește lemnul (semantronul) și se dă semnalul clopotului. Frații se adună în naosul bisericii principale, preotul tămâiază, canonarhul intonează troparul «*Hristos a Înviat*» — după care urmează Utrenia cu Hexapsalmul, Evanghelia și canonul. Aceasta este Utrenia duminicală athonită în sec. X: ancorată nu într-o oră fixă, ci în mișcarea nopții astronomice.²⁹

Prin tradiția studito-athonită, sistemul ceasurilor bizantine a ajuns în ținuturile slave și românești prin Sfântul Nicodim de la Tismana (după 1370), care a adus Tipicul Savait în Mănăstirile Vodița și Tismana, de unde s-a răspândit în întreaga viață liturgică românească.

Sinteza ierusalimiteno-bizantină (sec. XII–XIV), în care tradiția savait-palestiniană s-a îmbinat cu imnografia și rânduielile bizantine, a produs Tipicul Mănăstirii Sfântul Sava — documentul liturgic normativ al întregului Răsărit Ortodox până astăzi. Tipicul actual al Bisericii Ortodoxe Române (ediția 2026, Ed. EIBMBOR), care descinde din Tipicul de Constantinopol (1838), consfințește structura celor șapte Laude cu ancorarea lor astronomică — continuând, în chip viu, tradiția Testamentului Sfântului Sava și a Tipicului athonit al Sfântului Athanasie.

V. Flexibilitate și Continuitate — Exemple din Practica Tipiconală

Una dintre cele mai frecvente obiecții față de readoptarea orarului liturgic astronomic este aceea că viața contemporană — mănăstirească sau laică — nu permite o structurare rigidă a zilei în jurul Ceasurilor canonice. Această obiecție, oricât de înțeleasă, nu este nouă. Tipicurile fundatoare au anticipat-o și au oferit soluții concrete, care dovedesc că flexibilitatea a fost întotdeauna parte din tradiție, nu o deviere de la ea.

29

V.1. Comasarea Ceasurilor cu Sfânta Liturghie — atestată în sec. X

Διατύπωσις al Sfântului Athanasie Athonitul (Lavra, 971 d.Hr.), publicat de Dmitrevski, descrie explicit practica comasării: «Trebuie să știm că atunci când se lucrează cu mâinile, Dumnezeiasca Liturghie poate începe de la *ceasul al patrulea* (al patrulea ceas al zilei solare — aproximativ 3 ore după răsărit). La terminarea Liturghiei, canonicul bate toaca de trei ori, frații se adună, cântă tipicele, iau binecuvântare și merg la masă.»

Același document precizează: «Dacă Liturghia se săvârșește la *ceasul al treilea* (imediat după Utrenie), la terminarea ei *ceasul al cincilea* intră — iar Ceasurile VI și IX se pun împreună, imediat după Liturghie, înainte de prânz.» Aceasta este comasarea celor trei Ceasuri de dimineață (Utrenie + C3 + Liturghie) într-un singur bloc de rugăciune, lăsând după-amiaza liberă pentru muncă — practică atestată cu autoritate în sec. X, nu inventată astăzi.

V.2. Programul tripartit: rugăciune — muncă — odihnă

Ὑποτύπωσις al Sfântului Teodor Studitul (Mănăstirea Studion, Constantinopol, sec. IX) și Διατύπωσις athonit descriu ambele structura zilei monahale în trei blocuri egale: **8 ore rugăciune, 8 ore muncă, 8 ore odihnă**. Aceasta nu este o regulă mecanică, ci o viziune teologică: rugăciunea, munca și odihna sunt tratate ca modalități complementare ale slujirii lui Dumnezeu, nu ca activități concurente.

Documentul studit descrie și lectura spirituală seara: «Când se face zi de repaus de la lucrul corporal, bibliotecarul bate toaca o dată, frații se adună, fiecare ia câte o carte și citește până la Vecernie.» Astfel, Vecernia astronomică (la apus) funcționează ca hotar natural al zilei de muncă — nu ora 17:00 sau 18:00 fixă, ci mișcarea soarelui.

VI. Propunere de Orar — Un Model Contemporan de Viață Liturgică

VI.1. Principii structurale

Pe baza fundamentului teologic, astronomic și tipiconala descris mai sus, propunem un orar zilnic de rugăciune adaptat contemporaneității. Principiile structurale sunt invariabile, indiferent de categoria de practicanți:

1. Ziua liturgică începe la apus. Vecernia marchează granița dintre ziua care s-a încheiat și cea care începe.

2. Utrenia se leagă de răsăritul soarelui. Rugăciunea de dimineață are sens când este raportată la răsărit, nu la ora fixă a alarmei. Aplicația calculează acest moment în timp real.

3. Ceasurile de zi împart ziua solară în sferturi. Ceasul III, VI și IX nu sunt ore fixe, ci puncte de referință relative la răsărit și apus.

4. Miezonoaptea este opțională, dar profundă. Rugăciunea de la miezul nopții astronomic are o dimensiune eshatologică ireductibilă.

VI.2. Orarul pentru credincioșii din lume — marcarea momentului

Pentru credincioșii care trăiesc în contextul vieții civile, nu toate slujbele pot fi săvârșite la ora lor astronomică. Tradiția primară — *Didahia*, Ipolit Romanul, Tertulian — ne oferă un minimum: **trei momente zilnice de rugăciune**, marcate nu neapărat cu o slujbă completă, ci cu *un semn al prezenței lui Dumnezeu în timp*.

La răsăritul soarelui (Utrenia/C1): Împărate ceresc, Tatăl nostru, Crezul — sau, simplu, «*Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul*», cu fața spre răsărit. Importantă este **conștiința momentului astronomic**, nu lungimea rugăciunii.

La amiaza solară (Ceasul VI — nu ora 12:00 fixă, ci miezul zilei solare calculat de aplicație): o scurtă pauză — trei Tatăl nostru sau rugăciunea lui Iisus — în amintirea Răstignirii. «*La ceasul al șaselea, când a răstignit Iisus*» — fiecare zi poate deveni loc de memorie a Patimilor.

La apusul soarelui (Vecernia — ora exactă indicată de aplicație): un moment de mulțumire și predare a zilei, marcând granița zilei liturgice. «*Lumină lină a sfintei slave...*» sau simplu o rugăciune personală de seară. Apusul nu este sfârșitul zilei — ci **începutul zilei noi**, în ritm pascal.

Cei mai râvnitori pot adăuga **Miezonoptica** — rugăciunea Mirelui care vine. Aplicația setează alarma la miezul nopții astronomice exacte, un act de veghe care reconectează cu cel mai vechi strat al privegherii creștine.

VII. Ceasul Bizantin Digital — Recuperare, nu Inovație

Aplicația *Ceasul Bizantin* nu propune nimic nou. Ea propune ceva infinit mai dificil: recuperarea unui sistem de măsurare a timpului care a structurat rugăciunea creștină timp de aproape două milenii, cu precizia instrumentelor astronomice contemporane.

Monahii antici cunoscteau răsăritul și apusul după umbra gnomon-ului și după stelele vizibile. La Athos, ceasul este repotrivit duminică de duminică, iar în mănăstirile mari există ceasuri paralele — unul byzantin, unul civil — pentru orientarea pelerinilor. Aplicația face același lucru automat, pentru oricine, oriunde.

Schmemmann scria că „*nu avem nevoie de un cult nou, mai adaptat lumii seculare. Ceea ce avem nevoie este redescoperirea adevăratului îneles și a adevăratei puteri a cultului nostru.*” Aceasta este vocația aplicației *Ceasul Bizantin*: nu modernizare, ci *anachronie fecundă* — recuperarea unui ritm cosmic al rugăciunii care a hrănit sfinții timp de douăzeci de veacuri și care, odată recunoscut, poate hrăni și creștinul contemporan.

Aplicația este gratuită și pusă în slujba Bisericii. Toate veniturile generate de platforma *sfantasofia.net* merg direct către Așezământul de Copii Sfânta Sofia (Cornești, jud. Cluj), în construcție și în curs de autorizare pentru primirea copiilor.

Concluzii

Ceasul Bizantin nu este un artefact al trecutului. El este expresia unei viziuni teologice coerente asupra timpului ca materie a sfințeniei. Ancorate în mișcarea reală a soarelui, orele canonice ale rugăciunii ortodoxe realizează ceea ce Schmemmann numea *sfințirea timpului*: transformarea fiecărui moment al zilei și al nopții într-un act de comuniune cu Dumnezeu cel viu.

Tradiția patristică — de la Tertulian și Ciprian la Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Teodor Studitul —, cercetarea liturgică modernă — Taft, Bradshaw, Schmemmann, Braniște — și practica vie a Muntelui Athos converg spre aceeași concluzie: sistemul orar byzantin este o sinteză profundă de astronomie, teologie și asceză, în care cosmosul devine instrumentul sfințirii omului.

Aplicația *Ceasul Bizantin* este o propunere modestă dar serioasă de recuperare a acestei tradiții. Ea oferă oricărui credincios, monah sau preot instrumentul de care are nevoie pentru a structura ziua după ritmul cosmic al rugăciunii — nu după agendă sau după alarmele unui ceas mecanic indiferent față de soare și față de Dumnezeu.

Bibliografie selectivă

Surse primare

Ceaslovul Mare, ediția a IV-a, EIBMBOR, București, 2001.

Tipic Bisericesc Zilnic — 2026, publicat cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române; coordonatori: Arhim. Clement Haralam, Arhim. Dosoftei Șcheul, Arhim. asist. univ. dr. Chiril Lovin, EIBMBOR, București, 2025, 622 p.

Braniște, Ene Pr. prof. dr., *Liturgica Generală*, vol. I, ediția a II-a, EIBMBOR, București, 1993.

Braniște, Ene Pr. prof. dr., *Liturgica Specială*, ediția a II-a, EIBMBOR, București, 1985.

Dmitrevski (Дмитриевский), A. A., *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, Tom I: Τυπικά, Kiev, 1895; Tom III: Τυπικά, Petrograd, 1917.

Pruteanu, Ieromonah Dr. Petru, *Evoluția rânduielilor tipiconale în Răsăritul Ortodox. Studiu istorico-liturgic*, ed. a II-a, 2010 (publicat inițial în *Studii Teologice*, nr. 1/2006, pp. 63–99).

Bibliografie academică internațională

Bradshaw, Paul F., *Daily Prayer in the Early Church*, SPCK/Alcuin Club Collections 63, London, 1981.

Bradshaw, Paul F., *The Search for the Origins of Christian Worship*, Oxford University Press, 2002².

Schmemmann, Alexander, *For the Life of the World. Sacraments and Orthodoxy*, ediția a II-a, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1973.

Schmemmann, Alexander, *Introduction to Liturgical Theology*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1966.

Taft, Robert F. SJ, *The Liturgy of the Hours in East and West*, ediția a II-a, Liturgical Press, Collegeville MN, 1993.

Surse patristice

Egeria, *Itinerarium (Peregrinatio ad Loca Sancta)*, SC 296, Éditions du Cerf, Paris, 1982.

Ipolit al Romei, *Tradiția Apostolică (Apostolica Traditio)*, ed. B. Botte, SC XI bis, Éditions du Cerf, Paris, 1968².

Tertulian, *De Oratione*, PL 1; trad. în PSB 3, EIBMBOR, București, 1981.

Surse web

Horlbeck, Frank, *Monks and Rituals of Daily Life*, holymountain.omeka.net [accesat 2026].

OrthoChristian.com, *Mt. Athos introduces new restrictions on pilgrim numbers starting 2025*, 27 dec. 2024.

visitmountathos.eu [accesat 2026].

ouranoupoli.gr, *A Day in a Monk's Life* [accesat 2026].

sfantasofia.net — *Ceasul Bizantin* (aplicație).

Arhidiacon prof. dr. Cristian Hideg • sfantasofia.net